

Carles Hervás i Puyal

La xarxa hospitalària a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939)

PAHCS

PUBLICACIONS DE L'ARXIU HISTÒRIC DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT
COL·LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA

La xarxa hospitalària
a Catalunya
durant la Guerra Civil
(1936 - 1939)

Carles Hervás i Puyal

La xarxa hospitalària
a Catalunya
durant la Guerra Civil
(1936 - 1939)

PAHCS

Publicacions de l'Arxiu Històric
de les Ciències de la Salut

Queden rigorosament prohibides, sense l'autorització escrita dels titulars del *Copyright*, sota les sancions establertes per la llei, la reproducció parcial o total d'aquesta obra per qualsevol mitjà o procediment, compresos la reprografia i el tractament informàtic, i la distribució d'exemplars mitjançant préstec o lloguer.

© Carles Hervás i Puyal
© Arxiu Històric de les Ciències de la Salut

Primera edició: Manresa, octubre de 2014

Coordinació de l'edició: Lluís Guerrero i Sala

Disseny gràfic: Joan Pujol i Ros

Il·lustració de coberta: *Hospital del Pueblo* (Barcelona). Foto: Kati Horna (Procedència: España-Ministerio de Educación, Cultura y Deporte. Centro Documental de la Memoria Histórica. Fotografías Kati Horna, 52)

Impressió: Pirgar. Barcelona

Edició a càrrec de: COL·LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA i FUNDACIÓ MÚTUA MANRESANA
Difusió: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut 'Simeó Selga i Ubach'

Col·legi Oficial de Metges de Barcelona i Delegació Comarcal del Bages
Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya
Societat Catalana d'Història de la Medicina
Societat Catalana d'Història de la Farmàcia
Acadèmia de Ciències Mèdiques i de la Salut de Catalunya i Balears
i Filial del Bages
Institut Joan Lluís Vives
Institut Ramon Llull
Centre d'Estudis del Bages
Ajuntament de Manresa
Mútua Manresana de Previsió Social

Direcció de la publicació: Arxiu Històric de les Ciències de la Salut
Carrer de l'Alcalde Armengou, 11-pral. 08242-Manresa
Tel.: (93) 874.27.51; Fax: (93) 873.70.13
E-mail: ahcs@comb.cat

Dipòsit legal: B-17.615-2014
ISBN: 978-84-617-0436-3

TAULA

SALUTACIÓ	9
PRESENTACIÓ	11
INTRODUCCIÓ	15
L'INICI DE LA GUERRA CIVIL:	
LES PRIMERES LLUITES	19
La repercussió dels fets en els grans hospitals de Barcelona: a l'Hospital Clínic i a l'Hospital de la Santa Creu i Sant Pau	19
Els centres controlats per Creu Roja	24
Altres llocs d'hospitalització	36
LA TASCA DEL COMITÈ SANITARI DEL COMITÈ DE MILÍCIES ANTIFEIXISTES	41
La Sanitat al front d'Aragó	41
Activitats a la rereguarda	49
L'ACTUACIÓ DEL GOVERN DE LA GENERALITAT DE CATALUNYA: LA CONSELLERIA DE SANITAT I ASSISTÈNCIA SOCIAL	55
Els primers mesos de guerra	56
L'etapa d'influència anarquista	61
La remodelació posterior als "fets de maig del 37"	71
L'atenció al soldat ferit: el Consell de Sanitat de Guerra	80

POLÍTICA SANITÀRIA MUNICIPAL: EL PLA DE SERVEIS SANITARIS DE L'AJUNTAMENT DE BARCELONA	87
LA XARXA HOSPITALÀRIA DE LA SANITAT MILITAR	91
Centres reconvertits	91
Nous centres	93
Els hospitals de les Brigades Internacionals a Catalunya	149
La Batalla de l'Ebre. Aspectes sanitaris	150
LA DESFETA. LA RETIRADA CAP A L'EXILI	159
Apèndixs	165
Notes	171
Índex onomàstic	195
Índex toponímic	203
Bibliografia	215
Relació de publicacions de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut	229

SALUTACIÓ

Lluís Guerrero i Sala

*Director de l'Arxiu Històric de les Ciències de la Salut
'Simeó Selga i Ubach' del Col·legi Oficial de Metges de Barcelona*

L'enginy humà s'aguditzava en les situacions de crisi i trobava resposta a plantejaments nous, sobretot quan la necessitat va estretament lligada a la supervivència. Per aquesta raó les guerres contemporànies han contribuït a la destrucció i, alhora, al progrés humà, quan als invents pensats pel combat se'ls ha trobat aplicacions pràctiques per a facilitar a la vida diària de les persones i la societat.

Aquest fet tan conegut també s'ha donat en els aspectes organitzatius dels conflictes, com ha succeït en el cas del transport sanitari, que es congria el segle XIX, o de les xarxes hospitalàries de suport, que tenen les seves arrels en les guerres carlines, quan utilitzen els hospitals existents, molts d'ells d'origen medieval, i n'habiliten altres de provisionals vora els escenaris de batalla sota el concepte genèric d'hospitals de sang, que tenen com a fi poder atendre els ferits en proximitat, evitant demores i desplaçaments que empitjoren el seu pronòstic vital.

La Guerra Civil espanyola reproduïx aquestes necessitats de desplegament sanitari i fa que a Catalunya la Sanitat Militar utilitzi els seus propis nosocomis, en requisí altres, i condicioni, allà on calgui, una bona part dels grans edificis de ciutats i pobles propers al front o en plena rereguarda. Aquests casalicis, de fundació civil o religiosa, es doten de llits i de sales de cures i d'operacions; altres els converteixen en àrees de rehabilitació i convalescència. Algunes cases de caràcter més humil i d'aspecte

més anònim també s'utilitzen com a recurs d'emergència i poden esdevenir temporalment petits hospitals o dispensaris.

Els hospitals de sang i altres dispositius sanitaris de caràcter transitori eren utilitzats de forma breu o perllongada, d'acord amb la mobilitat pròpia de l'enfrontament. Els més duradors són fàcils de documentar, però d'altres no n'ha quedat quasi cap testimoni oral ni escrit.

El mèrit de l'obra que es presenta és la recuperació quasi completa del record i la història de moltes institucions sanitàries més o menys efímeres que van jugar un paper destacat en aquells moments de greus dificultats; moltes ja havien caigut en l'oblit pel traspàs de la major part de la generació de la guerra i per la manca de recerca posterior.

L'autor del llibre és el Dr. Carles Hervás i Puyal, llicenciat en medicina i cirurgia l'any 1967 i doctorat dues vegades, la primera l'any 1986, sobre història de l'anestèsia, i la segona el 2004, amb la tesi *Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil*, tema al què ha dedicat molts anys de la seva vida i segueix sent objecte de la seva atenció. Especialista en anesthesiologia i reanimació, ha exercit la major part de la seva vida laboral a l'Hospital de la Vall d'Hebron. Ha estat secretari i president de la Societat Catalana d'Història de la Medicina, president del XVI Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Sant Feliu de Guíxols, 2010) i és acadèmic corresponent electe de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya.

A la sèrie *PACHS* de publicacions de l'*Arxiu Històric de les Ciències de la Salut 'Simeó Selga i Ubach'* del COMB, s'editen els treballs que han aconseguit, com ara és el cas, el Premi d'Història de la Medicina Catalana '*Oleguer Miró i Borràs*'. Els originals publicats fins ara tracten aspectes des del segle XIII fins el XX. Per a l'AHCS és un orgull poder presentar ara aquesta contribució al coneixement de la xarxa assistencial d'aquell període convuls i dramàtic que suposà la maltempada de 1936-1939.

PRESENTACIÓ

Queralt Solé i Barjau
Universitat de Barcelona

L'any 2005 el doctor Carles Hervás va defensar la seva tesi doctoral, dirigida per Josep Termes, a la Universitat Pompeu Fabra. Es titulava “Sanitat a Catalunya durant la República i la Guerra Civil”. No ha estat, malauradament, publicada, però des d'aleshores s'ha convertit en un treball de referència imprescindible per tots aquells que s'aproximen a l'estudi de la Guerra Civil al nostre país de forma aprofundida i rigorosa.

Amb la defensa de la tesi el Dr. Hervás demostrava la solidesa d'un historiador al qui fins que no vaig conèixer no vaig saber que, de doctor, ja n'era. I a més era un dels tipus de doctors dels que tots els qui no som del món de la medicina admirem perquè el resultat de la seva tasca és visible i palpable: curen, salven vides, ajuden els altres. Una tasca molt diferent de la dels doctors en història, però que Hervás va saber conjuminar a la perfecció tant amb la tesi doctoral com amb el treball que aquí ens presenta. Hervás s'ha anat a especialitzar en un camp de la història que ajuda, encara avui en dia i després de setanta-cinc anys de la fi del conflicte, a moltes persones. Les seves investigacions, part de les quals son presents en aquest llibre, han permès a molts familiars d'excombatents conèixer una mica més com va viure el conflicte el seu pare, oncle o avi, i en ocasions acabar de saber on havia mort, a vegades en alguns dels hospitals de campanya localitzats i estudiats per Hervás. I diverses poblacions catalanes han pres com a punt de partida

els seus treballs per aprofundir en el que havia representat la instal·lació d'un hospital militar al seu poble durant la guerra, i han difós els resultats a través de la xarxa.

En el present estudi s'ubiquen de forma detallada cada un dels centres sanitaris que van existir durant la guerra, fossin estables o bé circumstancials, fossin al front (també el d'Aragó) o a la rereguarda; fossin de la Generalitat, de Creu Roja o bé creats per algun partit o sindicat. I de tots ells aporta tota la informació respecte la gestió sanitària que ha pogut localitzar: la ubicació física del centre (des de construccions ben magres al costat de la línia de front fins a grans edificis habilitats o en trens-hospital); el metge que n'era el màxim responsable i l'equip que dirigia, sovint ben curt; les tasques que duïen a terme (entre les què, ni que fos en guerra, s'hi inclou la salut mental, que es continuà vetllant); i tota la trajectòria del centre sanitari que ha pogut localitzar, malgrat el pas del temps i les poques fonts existents.

L'estudi i anàlisi de cada un dels centres, així com la política sanitària duta a terme per la Generalitat, el Comitè de Milícies Antifeixistes o l'Ajuntament de Barcelona, permet que l'autor faci una afirmació rellevant i contundent que qualsevol persona que llegeixi el llibre pot concloure sense cap mena de dubte: fins a darrera hora Catalunya i el poble català contribuï amb tots els mitjans en la defensa de la República. Una defensa que des d'abril de 1938, quan les tropes rebels van haver ocupat part del principat i van demostrar la seva voluntat d'eliminació de qualsevol tret identitari català, també fou una defensa del propi ser com a nació. I la sanitat catalana i la instal·lada a Catalunya, des de totes les vessants, no en fou una excepció, mantenint-se fins al darrer moment al seu lloc, amb metges i sanitaris ajudant als ferits a creuar la frontera amb França durant la retirada. Prova n'és el que l'autor documenta, que l'acte d'arriament de la darrera bandera republicana al principat fou duta a terme per, justament, un metge.

Però del treball exhaustiu d'Hervás encara se'n desprèn més: quants homes sacrificats, quants homes oblidats, quant

esforç no reconegut! Si els hospitals del front, de campanya, d'evacuació, de sang... van existir va ser perquè darrera hi va haver tres qüestions bàsiques: en primer lloc n'hi havia la necessitat, és a dir, les baixes al front de batalla eren constants. Ferits de totes les tipologies necessitaven de centres on recuperar-se. I no només els ferits del front n'havien de fer menester, també els civils, catalans i refugiats d'arreu de l'Estat, van necessitar atenció sanitària durant el conflicte a causa dels bombardeigs patits i les seves conseqüències. Molts dels majoritàriament homes, però també dones, atesos en aquests hospitals de guerra van recuperar-se. Molts d'altres, desgraciadament, no.

En segon lloc es fa palesa la voluntat per part de les administracions catalanes de poder prestar un servei sanitari malgrat les circumstàncies del moment. En ple conflicte armat, patint un front cada cop més proper i una rereguarda constantment delmada per l'aire, tant la Generalitat com molts ajuntaments catalans no van escatimar esforços per facilitar el màxim possible l'atenció sanitària a soldats i civils. I aquesta és una qüestió que es fa patent arreu del territori.

I en tercer lloc, l'estudi fa visible i documenta amb nom i cognoms el sacrifici del col·lectiu mèdic, que en mig d'una guerra civil, més enllà de qualsevol qüestió política, d'enfrontaments existents entre administracions, entre partits i sindicats, entre victòria i derrota, es va mantenir ferm en la seva tasca, la de salvar vides. Una tasca d'aleshores que desperta l'admiració en el present, de la mateixa manera que, com deia, és admirable la tasca d'historiador desenvolupada pel doctor Hervàs.

INTRODUCCIÓ

L'any 1936 el vell problema de l'atenció hospitalària a tots els ciutadans de Catalunya semblava haver trobat el camí de la seva definitiva solució. La “Llei de bases per a l'organització dels serveis de Sanitat i Assistència Social a Catalunya”, promulgada el mes de març de 1934, preveia que aprofitant els establiments de caràcter particular o municipal existents a les capitals de comarca es crearia de forma immediata una xarxa d'hospitals comarcals en tot el territori de Catalunya. Les seves funcions serien donar assistència medicoquirúrgica als indigents de la comarca i als accidentats, l'aïllament d'infectats, endegar les lluites i l'acció protectora de la salut de l'infant, la clínica de maternologia i l'organització de programes de formació del personal sanitari. La llei preveia també el finançament d'aquests establiments amb aportacions dels ajuntaments, subvencions de la Generalitat i ingressos extraordinaris. Per primer cop es disposava d'una norma que coordinava els diferents serveis hospitalaris i facilitava la integració de tots els recursos disponibles. Com a unitat d'atenció als ciutadans s'establí el concepte de “*comarca sanitària*”, no basada en condicionants geogràfics sinó en les necessitats de cada territori i la interrelació entre els diversos ajuntaments i l'hospital comarcal de referència.

Amb dades de finals de 1935, la situació de les disponibilitats hospitalàries a Catalunya era la següent¹:

Hospitals de Catalunya	Núm. d'hospitals	Núm. de llits	Núm. d'habitants	Llits/1000 hab.
Ciutat de Barcelona	15	2.790	1.050.504	2,65
Comar. Barcelonines	27	969	88.941	1,07
Girona i comarques	27	877	325.533	2,69
Lleida i comarques	8	358	314.369	1,13
Tarragona i comarques	10	480	349.327	1,10
Total a Catalunya	87	5.174	2.928.647	1,76

La Guerra Civil representà un desafiament extrem per a tot el sistema i va posar a prova la capacitat de resposta d'aquella estructura.

La situació va anar canviant amb l'evolució del conflicte. Ja des de les primeres lluites al carrers, el govern de la Generalitat es va veure obligat a facilitar l'assistència als combatents ferits sense descuidar l'atenció a la població civil. Els grans hospitals de Barcelona no pogueren assumir l'elevadíssim nombre d'afectats i es van haver d'improvisar altres instal·lacions, moltes d'elles sense condicions sanitàries prèvies.

Més endavant, noves circumstàncies s'afegiren per incrementar la demanda: les víctimes dels bombardeigs o l'atenció a la població refugiada en són un exemple. Quan el front arriba a Catalunya, el nombre de soldats ferits i malalts assoleix la seva màxima magnitud, al mateix temps que les ja migrades competències sanitàries del govern desapareixen i tots els centres són militaritzats. Es crea una xarxa d'hospitals de sang com mai s'havia vist en aquest país. I encara caldria afegir que tot aquest escenari va estar condicionat per la precarietat creixent de l'economia de guerra i l'aïllament provocat per la divisió del territori fidel a la República en dues parts, a principis de 1938.

Malgrat tot, cal afirmar amb rotunditat que Catalunya i el poble català continuà contribuint a l'esforç de guerra cedint i aportant edificis, instal·lacions i subministraments a la Sanitat Militar i a l'Exèrcit de la República fins la darrera hora.

L'estudi de tots els centres que van funcionar com a hospital o lloc d'acollida de ferits i malalts durant la Guerra Civil presenta una sèrie de problemes que cal tenir en compte al plantejar la recerca.

En primer lloc, hem de considerar que es tracta d'un conjunt no homogeni, de concepte i tipologia variables. Així per exemple, i segons la seva proximitat al front, podem parlar d'hospitals de primera línia o de Divisió, de classificació, d'evacuació o de rereguarda. També segons la seva funció, podem trobar, situats principalment a la rereguarda, els especialitzats en determinades patologies o els de recuperació. I molts cops, especialment els darrers mesos de la guerra, ens trobarem amb el fet de que es tractava de locals improvisats, utilitzats només durant setmanes o fins i tot solament uns dies.

Un altre factor que complica l'estudi és la seva dependència institucional i orgànica, moltes vegades múltiple i diversa. Hi podem trobar des de centres controlats pel govern de la Generalitat a través de diversos organismes (conselleria de Sanitat, Consell de Sanitat de Guerra), fins a locals gestionats per alguns partits o sindicats, o dependents de diferents institucions militars.

Un altre dels problemes habituals és el que es deriva de la manca de documentació. Cal assenyalar que molts d'aquests centres, degut a la seva provisionalitat, van generar pocs papers administratius, en bona part perduts o directament destruïts en el moment de tancar o evacuar la instal·lació. I encara, per acabar, afegirem que la poca documentació que actualment podem trobar és molt heterogènia: tant poden ser oficis i certificats oficials, com llistes de ferits o testimonis personals (cartes o memòries) que caldrà gairebé sempre contrastar en la mesura del que sigui possible².

Per descriure l'evolució que va seguir el conjunt de centres sanitaris de Catalunya al llarg dels tres anys de guerra seguirem un fil cronològic, exposant des de les primeres respostes

a l'aixecament, continuant pel paper exercit per les institucions, tant pel Comitè de Milícies com pel Govern de la Generalitat (a través de la conselleria de Sanitat o del Consell de Sanitat de Guerra), fins arribar al desplegament final per tot el territori de les instal·lacions controlades per la Sanitat Militar.

**PUBLICACIONS DE L'ARXIU HISTÒRIC
DE LES CIÈNCIES DE LA SALUT**
COL·LEGI OFICIAL DE METGES DE BARCELONA

1. AA.VV.
Oleguer Miró i Borràs. Un erudit metge manresà. (1849-1926).
MISCEL·LÀNIA
2. PERE VALLRIBERA i PUIG
La Cirurgia Parva de Lanfranc. (Segle XIV).
II PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 1998
3. JOSEP M. SABATÉ i BOSCH; JESÚS SABATÉ i FORT
Un manual casolà de Medicina. 'El llibre del Prior'. (Segle XVII).
III PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 1999
4. JULIÀ FARRÉ i SOSTRES
Història de la Maternitat de les Corts de Barcelona. (Segles XIX i XX).
IV PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2000
5. SEBASTIÀ GIRALT i SOLER
Arnau de Vilanova en la impremta renaixentista. (Segle XVI).
V PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2001
6. JOAN PUJOL i ROS
Relacions de parentiu entre nissagues de sanitaris berguedans. (Segles XVII-XIX).
VI PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2002
7. AA.VV.
Josep Arola i Sala. Un metge manresà de la República. (1875-1933).
MISCEL·LÀNIA

8. RAMON A. CORNET i ARBOIX; MARC TORRAS i SERRA
El Receptari de Manresa. Estudi i transcripció. (Segle XIV).
VIII PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2004
9. *El Receptari de Manresa. (Segle XIV).*
FACSÍMIL
10. ALFONS ZARZOSO i ORELLANA
L'exercici de la medicina a la Catalunya de la II. Il·lustració. (Segle XVIII).
IX PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2005
11. MANUEL RIERA i BLANCO
L'Acadèmia d'Arts i Medicina de Barcelona. (Segles XV i XVI).
X PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2006
12. MANUEL M. ESCUDÉ i AIXELÀ
L'Acadèmia d'Higiene de Catalunya. (Segles XIX i XX).
XI PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2007
13. PERE GUAITA i JIMÉNEZ
Dona i medicina a la Corona d'Aragó. (Segles XIII - XV).
XIII PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2009
14. LLUÍS GUERRERO i SALA
El Col·legi de Metges al Bages. Migsegle d'història. (1960-2010).
MONOGRAFIA
15. M. PILAR TORRA i PUIGDELLÍVOL; JORDI CANET i GONZALO
Josep Canet i Pons. Metge i escriptor polític. (1758-1832).
XIV PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2010
16. LLUÍS GUERRERO i SALA
La Clínica Sant Josep. Un compromís amb Manresa. (1929-2011).
MONOGRAFIA

17. SALVADOR TIÓ i SAULEDA
Innocent Paulí i Galceran. Una figura polifacètica (1854-1921).
XV PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2011
18. JOSEP M. CALBET i CAMARASA
Premsa sanitària a Catalunya (1763-1939).
XVI PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2012
19. CARLES HERVÁS i PUYAL
La xarxa hospitalària a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939).
XVII PREMI OLEGUER MIRÓ I BORRÀS. 2013